

DANSKE FOLKEVISEILLUSTRATIONER

Af ERIK DAL

Ser man udover mængden af gamle og nye illustrationsarbejder – fra bogminiaturer og træsnit over kobberstik, litografi og xylografi op til den fotografiske reproduktions mangfoldige muligheder og grafikkens deraf betingede renaissance – er det et iøjnefaldende, omend ikke særlig overraskende faktum, at illustrationens almene præg dikteres af kunstneren og hans tid mere end af tekstens art og alder. Overvejer man denne omstændighed udfra et andet synspunkt, deler illustrationsværkerne sig i to store grupper. I den ene finder vi billeder til samtidige tekster; uanset deres lodighed har de, ligesom gamle melodier (og førsteudgaver), en egen duft, samtidighedens uforvekslelige charme, og i sådanne kunstværker kan det prøvende øje til tider få en ganske særlig hjælp til forståelse af teksten. Den anden gruppe er »klassikerillustrationerne«; i dem møder en og samme tekst bestandig nye øjne, og meget forskellige resultater kommer ud deraf, men resultater, der hører hjemme i en ikke-samtidig persons stil og derfor – trods mulig arkaiserer og muligt ånds-slægtskab – bliver tidstypiske variationer over tekstens temaer.

En sådan variationsrække får en særlig karakter, når temaet er gammelt og godt, og når det er blevet gennemspillet også i andre kunstarter. Og det er netop temaet den danske folkeviser, som siden de middelalderlige århundreder, hvor den er blevet til, bestandig har givet genklang i lyrik og prosa, scenedigtning og scenedekoration, kunstmusik og billedkunst. Længere tids beskæftigelse med den måde, hvorpå skiftende generationers litteratur-, folkeminde- og musikforskere har stillet sig til den overleverede vise og dens toner, har vakt trang til at samle nogle fakta og overvejelser angående den måde, hvorpå disse samme generationers tegnere og grafikere har ladet sig inspirere af, hvad forskerne (udgiverne) bød dem; hvad der måtte findes af staffeli- og dekorationsmaleri med lignende temaer, eller af arbejder i andre bildende

kunstarter, er kun lejlighedsvis nævnt. Heller ikke sikre eller sandsynlige visemotiver på brugsgenstande eller fresker fra visernes egen middelalder skal repeteres her, thi en flittig svensk kollega har noteret sig 89 gengivelser af dansefrisen i Ørslev kirke, og hvem tør præsentere nummer 90? Frisens moderne sidestykke har EMIL KRAUSE æren af: et par tegninger og et maleri af færingernes kædedans i den lave røgstue (se f.eks.: Tekster til den færøske Folkevisé-dans, 1927).

Under udarbejdelsen er en række oplysninger og vink med taknemlighed modtaget af Den kgl. Kobberstiksamlings museumsinspektører, Jørgen Sthyr og Erik Fischer, og fra overbibliotekar R. Paulli. Forfatteren står dog i en særlig gæld til tegneren Ernst Hansen, som har meddelt en mængde oplysninger, dels om sine egne arbejder, dels om illustrations-findesteder og andre data, der ikke ligger på en viseforskers vej. Dette rige materiale, der fremkom, efter at afhandlingen i de fleste træk var færdig, indeholder meget mere, end der kunne og skulle udnyttes her. Det indbefatter tilladelsen til at benytte utrykte forstudier til to af hans træsnit (se s. 30-33).

Med nogenlunde nøjagtighed kan man sige, at vore visers tekster først er optegnede fra 1550 (og deres melodier først fra 1800); det er de berømte adelsvisehåndskrifterns tid – Hjertebogen, Karen Brahes Folio og hvad de kaldes. Men praktisk talt lige så gamle er de første bevarede *skillingsstryk*, hæfter i lille oktav med samtidige eller ældre viser; som nyheds- og underholdningsstof for den læsende del af almuen lever skillingsvisen op til vort århundrede, endnu Albertis fald har sin gadepoesi. Netop på grund af stoffets kontinuitet må vi her nøjes med et par isolerede eksempler på denne folkelige billedkunst. Emnet trænger hårdt til behandling i sammenhæng, og kommer vi udover de ældre, bedst kendte dele af flyvebladmængden, trænger denne til undersøgelser fra alle kanter, sproglige, vershistoriske, musikalske, kulturhistoriske, billedmæssige undersøgelser. Folkevisen i den snævrere betydning, vi her anvender, er imidlertid småt repræsenteret allerede i de ældre skillingsstryk og forsvinder efterhånden ganske til fordel for lyriske og gudelige viser, der lever længe, og – ikke mindst i 19. århundrede – aktuelle eller humoristiske viser, der lever kort.

De træsnit, der pryder en ikke ringe del af skillingsstrykkene, er oftest lidet individualiserede. Et elskende par, en kampscene, en by – det er emner, der kan skæres een gang for alle og bruges til en række viser,

Fire flyvebladstryk af visen om Torkil Trundesøn og Stolt Adelutz. Øverst tv. det ældste kendte tryk (Lorentz Benedicht, tidligst 1578). Øverst th. et tryk fra 1706 (Univ.bibl.), hvor mandfiguren gennem mellemed (hvoraf et kendes) er stærkt forgrovet. Nederst tv. tryk fra 1642, nederst th. udateret tryk fra 18. årh., begge med tidsprægede dragter til visens hovedpersoner. Originaltrykkets vignet er 70 mm bred; alle figurer er reduceret i samme forhold.

Usigneret kobberstukket titelblad til Peder Syvs kæmpevisebog 1695.
Orig. højde 140 mm.

når man ikke tager altfor særegne træk i teksten med i billedet. Det samme gjorde man jo i tidens store gennemillustrerede værker, hvor en pave er en pave og en hær en hær, uanset om det er Clemens eller Urban, moskoviten eller frantzosen, der skal anskueliggøres.

En stilistisk undersøgelse af flyvebladsillustrationer måtte bl.a. gå ind på forholdet mellem mode og tradition i deres udformning af klæder, våben etc. Et godt eksempel på forskellige resultater af dette spændingsforhold giver udgaverne af Torkil Trundesøns vise. Den ældste er trykt

Træskåren gentagelse, signeret HT, af Peder Syv-titelbladet. 1695?
Orig. højde 139 mm.

af Lorentz Benedicht, (næppe meget) efter 1578; dens titelblad med en høvisk klædt mands- og kvindefigur, skåret i hver sin stok, er afbildet i Fund og Forskning I, 1954, 51. De senere tryk af visen har også figurer. Men nogle efterskærer den holdningsfulde original på klodset måde, og andre nyskærer motivet efter gældende mode.

Anders Sørensen Vedels Hundredvisebog 1591 har ingen billeder og ingen melodier, og det samme gælder dens optryk i 17. århundrede. Anderledes med det fordoblede oplag af værket, som PEDER SYV 1695

får trykt hos Bockenhoffer; det har et titelbillede, hvorom R. Paulli skriver i Supplementet til Weilbachs kunstnerleksikon:

HT., – 1695 –, Monogrammist, Xylograf. Af Peder Syvs Folkevises-udgave findes flere forskellige Tryk med Trykaaret 1695, men det er ganske vist tvivlsomt, om de alle virkelig er udkommet dette Aar. Som Originaltryk regnes et af dem, der har et usigneret Kobberstik foran det bogtrykte Hovedtitelblad. I et af de andre Tryk findes i Kobberstikkets Sted en Kopi i Træsnit signeret HT., en Signatur der muligvis dækker HERMAN THIEL(E) (se d.), som havde levet en Aarrække i Kbh., før han 1715 fik Borgerskab ikke alene som Kobberstikker men ogsaa som Formskærer.

Om denne Thiel skriver H. D. Schepelern i samme værk, at hans ældste kendte arbejde er fra 1709, og at han dør 1747; hans forhold til visebilledet kan ikke bevises, men antager man med R. Paulli, at optrykkene ikke er fra selve året 1695, bliver afstanden fra dette år til 1709 ingen anstødssten for en tilskrivelse. Det vigtigere spørgsmål, hvem der kan have gjort det originale stik, og om dette har et klart forbillede etsteds, er uløst; men både kobberstikkeren og HT må regnes for små mænd, der nok har kunnet lave sådanne mindre rutinearbejder, men hvis afsløring ville være uden videre betydning. Syvs visebog optrykkes sidst 1787, men i de sidste oplag uden signatur på det nyskårne træsnit.

I hovedparten af 18. århundrede nød visedigtingen ringe anseelse i litterært dannede kredse, og det ville være højst overraskende, om man fandt kunstneriske gengivelser af deres emner, de folkelige træsnit fra regnet. Men heller ikke førromantikkenes nye viseinteresse giver resultater for vor undersøgelse. Ganske morsomt er det derfor at finde et ellers ukendt enkeltryk af Lave og Jon. Det er sat med antikva og falder allerede derved udenfor skillingsviserne, og det har titlen: Brude-Vers fra [roset] til [forsk. tegn] uddraget af Peder Syvs Samling – og på første tekstside følgende angivelse: Spilles paa Lire, og tudes i Horn efter forestaaende Melodie.

Den »forestaaende Melodie«, der iøvrigt ikke kan være særlig gammel, måske er ogsaa den fra 18. århundrede eller endog komponeret til lejligheden, er kobberstukket sammen med et horn, et par spyd og et portræt af den fiffige Jon, en munter bondedreng med tophue og langt hår. Stikket er usigneret, ligesom det trykte hæfte mangler trykkested, men museumsinspektør Jørgen Sthyr har i brev af 17. jan. 1956 venligt meddelt følgende:

Lave og Jon med kobberstik af J. F. Clemens. Privattryk c.1780.
Opslagets orig. bredde 189 mm.

Det lille stik af bondedrengen er udført af J. F. CLEMENS og opført i Leo Swanes biografi: J. F. Clemens, 1929, nr. 377, uden at Swane dog ved, hvor det hører hjemme. Han skriver: »Antagelig udført i Tiden omkring 1780. Bestemmelsen er uvis.« Swane formoder med Fick, at det er udført efter en tegning af Wiedewelt; i Müllers Pina-kothek angives dog P. Cramer som ophavsmand til tegningen.

Nærmere har man endnu ikke kunnet komme. En eller anden har til en bryllupsfest ladet hæftet fremstille som en ikke ueffen spøg; den lille tryksags sikre smag og den ansete kunstners medvirken peger mod tidens dannede kredse, men til hvilke medlemmer af disse den ganske isolerede bagatel skal henføres, får vi vist aldrig at vide.

Springet fra c. 1780 til c. 1840 er stort, men illustrerede bøger var jo i den fattige tid efter 1814 ikke altfor hyppige, og ikke eet visebillede fra de 60 ellers så frugtbare år er fundet, så vi kommer fra kobberstik-tiden lige op til det genoplivede folkelige træsnit. Den flittige ANDREAS

FLINCH skærer efter tegning af C. E. ANDERSEN en illustration til Niels Ebbesens vise, og den findes på sidste side i Flinchs *Tredie Fortsættelse af Almanak eller Huuskalender . . . for . . . 1842*. Det er ikke nogen central situation i den lange vise, der er udvalgt, og billedet ledsages kun af to strofer: Niels Ebbesen er undsagt af grev Gert og søger sin moders råd, og hun foreslår ham at vende hestenes sko for at vildlede forfølgerne. Er tegningen virkelig gjort til disse linier? Er de ikke snarere hittet frem for sammen med en forhåndenværende stok at udfylde siden? Aldersforholdet mellem de to personer peger i den retning.

På dette sted må der overhovedet tages forbehold overfor kunstværker, der i emne svarer til de historiske folkeviser. Billederne kan være inspirerede af Ingemanns romaner eller slet og ret af Danmarks historie. De falder ikke af den grund udenfor emnet, thi Ingemanns romaner er som bekendt rige på citater af viser og på scener, der blot er en omskrivning af sådanne; illustrerede Ingemann-romaner dukker iøvrigt først op kort før 1900, men både Rasmus Christiansen, Sigurd Olrik, Poul Steffensen og Chr. Aabye-Nielsen har på denne konto leveret en hel del rene viseillustrationer. Og hvad det historiske angår, er en række af de gode og gangbare træk i Valdemarernes, Marsk Stigs og Niels Ebbesens liv i virkeligheden kun kendt fra viserne, f.eks. konen, der »havde ikkun to leve«. Begge grupper af arbejder er dog som oftest holdt udenfor den følgende gennemgang. Der er ellers nok at hente på dette særlige område – indtil tjekkiske kunstneres arbejde med Dagmar-motiver – og smukke ting er derimellem, således Niels Ebbesen-tegninger af Niels Skovgaard (i Vald. Rørdam: *Sangen om Danmark*) og Anna E. Munch (*Sagn og Historier om danske Mænd og Kvinder ved S. Tvermose Thyregod, II, 1921*).

Trods det perspektiv bagud i tiden, som vi kan give illustrationer til folkeviser og deres milieu, skal vi helt frem til 1861, før vi finder en gennemillustreret enkeltudgave af en vise (og til 1882, før et udvalg med billeder ser lyset). Det er Svend Grundtvigs redaktion af Marsk Stigvisen »efter kilderne«, som udgives »med Pennetegninger af CONSTANTIN HANSEN, Melodier af A. P. Berggreen«. Tekstbehandlingen havde 1859 været trykt i et tidsskrift; et af særtrykkene heraf bærer dedikation fra Grundtvig til Berggreen og indeholder dennes notitser om, hvilke dele af det her 143 strofer lange digt der skal have vekslende melodier, og hvilke der skal fremføres ved tale.

Niels Ebbesen og hans moder. Træsnit af A. Flinch efter C. E. Andersen. 1842. Efter skøntryk i Den kgl. Kobberstiksamling. Orig. 140 mm i kvadrat.

Illustrationerne 1861 er reproducerede ved autografi i Andr. Hansens litografiske institut; det er en af de fremgangsmåder, hvorved man netop på denne tid søgte at undgå xylografien som mellemed mellem original og tryk; kunstnerens tegninger overføres direkte på stenen, men da det er en litografisk teknik, må billederne trykkes i en trykgang for sig, og man ser da også, at et af dem i visse eksemplarer griber ind over teksten. En løs skitse til 7. sangs billede findes i Det kgl. Biblioteks billedsamling.

Marsk Stig-billederne regnes almindeligvis ikke højt i Constantin Hansens store produktion; flere af dem virker da også kedsommeligt operamæssige, selvom deres komposition kan være god nok. Mest anerkendt (se f. eks. H. P. Rohde: Dansk Bogillustration 1800–1890, 1949, 60)

er billedet af bonden, der ser, at »Hjælm har fået horn«: den mørke skikkelse, set fra ryggen mod lyset, danner en prægtig kontrast til den rolige hvide havflade, der udgør mellemgrunden foran marskens nye borg på øen. Også billedet af mordernes indtrængen i Finderup lade, næsten kun oplyst af to faklers fælles lyskreds i det ene hjørne, er dog af ikke ringe virkning.

Trods Constantin Hansens hyppige beskæftigelse med nordiske emner er hans Marsk Stig et sporadisk arbejde, en gæstepoptræden i folkevisens verden. Anderledes med hans yngre samtidige, LORENZ FRØLICH, der ihvertfald fire gange har lagt sit navn og sit mærkelige, nordisk-kosmopolitiske talent til opgaver indenfor denne verden. Den første gang er det forresten så som så med navnet, for omslaget til C. E. F. Weyses to hæfter med klaverudsættelser af visemelodier (1840–42) er usigneret. Dog, Pietro Krohn ved, at småbillederne i rammen er raderet i sten efter den 19-åriges tegninger, mens selve rammen er af L. A. Winstrup. De små vignetter illustrerer ingen bestemt vise eller situation; de er ganske yndefulde, efter sagens natur uden den rutinemæssighed, der ofte prægede den uhyre senere produktion.

En snes år går, og Kunstforeningen bestiller et arbejde hos den i Paris bosatte kunstner; det er den yndefulde vise om Dronning Dagmars komme til Danmark (Danmarks gamle Folkeviser 132: Dronning Dagmar og Junker Strange), der vælges, og til den raderes og trykkes i Paris 1863 6 blade, der rummer tekst og vignetter, dog således at det sidste blad domineres af en stor illustration til Vedels slutningsvers: Hun kom uden tyng, hun kom med fred . . . Dette billede skæmmes af, at kompositionens selvskrevne midtpunkt, dronningen til hest, er så lidet fængslende gjort, mens flere bifigurer er fulde af liv; og for det sentimentale værk som helhed kan man ganske underskrive en mere sagkyndigs kritik (Jørgen Sthyr i Dansk Biografisk Leksikon og Dansk Grafik 1800–1910, 1949, 124). Alligevel er denne suite det bedste af Frølichs herhenhørende arbejder. Ved redaktionen af viseteksten fik han hjælp af ungdomsvennen Svend Grundtvig (se breve i F. Hendriksen: Lorenz Frølich, 1921, 316 f.). Og denne har vel allerede påvirket ham, da han tegnede til A. Fabricius' Danmarkshistorie, bl. a. det stolte billede (med indtegnede visecitater) af Marsk Stig og barnekongen.

Det tredie arbejde – der er atter gået en snes år – er deltitelblade, vignetter og et komponeret bind (i sort, rødt og guld på isabellafarvet shirting, ikke godt) til Svend Grundtvigs Danmarks Folkeviser i Ud-

Lorenz Frølich: Sankt Stefan. I Svend Grundtvig: Danmarks Folkeviser i Udvalg 1882. Orig. st.

valg, 1882. De smalle friser over hver vise er – med et moderne bevinget ord – altfor forskellige til at kunne sætte skik på bogen. Deltitelbladene til de fire visegrupper er ligesom mange andre af Frølichs arbejder en dekorativ sammenstilling af livligt bevægede småbilleder til forskellige viser; men det er nu en facon, der ikke går rigtig godt til en lille oktav, og de fleste af enkeltmotiverne er ganske rutinemæssige; smukkeste er tegningen til de ord i Mariskjoldvisen: Sankt Stefan han rider de Foler i Vand, han ser den lyse Stjerne.

Det måtte falde naturligt, at Lorenz Frølich kom til at bidrage til den nedenfor omtalte række visehæfter fra Foreningen Fremtiden. Hans »Aage og Else« er atter et eksempel på kombination af illustration, dekoration og tegnet skrift; hæftets kunstneriske sluttethed aftvinger mere respekt end den lille series svageste bidrag, men kommer dog aldeles til kort overfor den ganske vist fortvivlede opgave at skulle holde mål med visens ord. Et brev til F. Hendriksen, dateret Ragaz 4. sept. 1891, viser på morsom måde Lorenz Frølich under arbejdet med de ti sider:

Nu har jeg makket med Aage og Else. – Da jeg nok vilde slippe lidt naadigt med Skriften, foreslaaer jeg . . . [visse tekststramninger]. Efter min Fordeling faaer jeg kun 9 Sider! – Er 12 nødvendigt, da maae jeg see, hvordan jeg kan spæde ud. Mig gaaer det modsat som [Hans] Tegner; de talende Figur Motiver er jeg med paa; alt Ornamentvæsen koster mig svært. – Af de 9 vilde en Side dog blive uden Figurer. . . . Skygget Udførelse af Tegninger frygter jeg . . .

Ligesom Constantin Hansens Marsk Stig hører Frølichs viseillustrationer til ophavsmandens mindre væsentlige arbejder; folkeviseens venner vil føle sig mere i taknemlighedsgæld til Frølich for et helt femte arbejde:

hans enkle tegning af vennen Svend Grundtvig på dødslejet 1883; det lidet kendte portræt har forfatteren af disse linier sat som titelbillede i sin bog *Nordisk folkeviseforskning* siden 1800, 1956.

En fængslende repræsentation af det udløbende 19. århundredes illustrationskunst får man i de to hæfterækker, som Foreningen Fremtiden udgav: *Billeder af danske Kunstnere til Digte af ældre og nyere Forfattere*, 1-12, 1884-95, og *Danske Folkeviser med Tegninger af danske Kunstnere*, 1-6, 1887-97. De 6 er: *Dronning Dagmars Død* (Frants Henningsen), *Elverskud* (Carl Thomsen), *Fru Ingelil og hendes Døtre* (Aug. Jerndorff), *Aage og Else* (Lorenz Frølich), *Thorbens Datter og hendes Fader-Bane* (Niels Skovgaard), *Tyge Hermansen* (V. Irminger). Disse hæfter var og skulle være meget forskellige, egentlig er formatet det eneste fælles. I een henseende falder hæfterne i to grupper: tre af dem gengiver nemlig teksterne i typografi, mens tre kunstnere har tegnet teksten i en med illustrationerne samstemt dekorativ ramme.

Af de tre førstnævnte er de produktive illustratører FRANTS HENNINGSEN og CARL THOMSEN ikke på deres rette boldgade, især ikke den sidste, hvis billede af den solide elverpige, der slår hr. Oluf på hesten, er komponeret lige efter Frølichs vignet fra 1882. Bedst i *Dronning Dagmars Død* er det andet billede, hvori situationens legemlige og sjælelige spændthed og bevægelse forplanter sig til beskueren. Hvad billedet egentlig forestiller, er mærkelig nok mindre indlysende; smådrengen, der løber med hesten, er naturligvis et bud, men er det Kirsten af Rise eller en kvinde på kongens slot, der spændt møder ham på trappen med dens lidt betænkelige forsiringer? Eller bringer han hesten for at hente Kirsten? F. Hendriksen har i sine erindringer fralagt sig ansvaret for disse to hæfters fremkomst.

VALDEMAR IRMINGER har været heldigere – men bestrider ganske vist også den eneste muntre vise i rækken. I skildringen af Tyge Hermansen, der formedelst det stærke regnvejr lod Nilaus bejle for sig, men fandt ham lovligt gift med bruden, da det endelig blev tørvejr, har Irminger ramt meget fornøjelige typer både blandt hoved- og bipersonerne, og tegningerne er lettere og mindre traditionelle end de nysnævnte.

Det varigt fængslende i Fremtidens serie er bidragene fra den yngste af de 6, NIELS SKOVGAARD, og den ældste, bortset fra hædersgubben Frølich, AUGUST JERNDORFF. Visen om fru Ingelils døde døtre, der af Vorherre får lov at aflægge deres moder en natlig visit, er af Jerndorff skildret med så intens stemning og så levende fantasi, at man ganske

Niels Skovgaard: Harpens kraft. Omslagsvignet 1900 til Den danske Højskole. Orig. st. Holger Begtrup indleder tidsskriftet med at trykke teksten og føjer dertil en henvisning samt flg. ord: Jeg er Kunstneren taknemmelig for den ædle, ansprorende Tanke, som han har givet Udtryk i sin Tegning. Vi har en Harpe at slaa med Streng af Guld. Gid vi maa kunne lege saa lifligt paa den, at Bruden frelses helt af Troldens Magt! — Vignetten er siden brugt bl. a. i Begtrups levnedsbog.

glemmer tekst og rammeværk. Det sidste er forresten et af de mange eksempler på det velkendte samarbejde mellem Jerndorff og THORVALD BINDESBØLL – ingen kan være i tvivl om, fra hvis hånd f.eks. titelornamenterne stammer (se nærmere bogbindermester Niels Petersens herlige stykke i *Bogvennen* 1938–40, 38 f.). Af dette hæfte ejer Det kongelige Bibliotek ikke blot et eksemplar på japanpapir (sådanne toges af de fleste hæfter i serien, ganske vist på berlinsk japanpapir, som Frølich bemærker til F. Hendriksen), men også et aftræk på kinapapir, og virkningen er storartet, ikke mindst det helt forunderlige billede, hvor de tre skikkelser på vej gennem den natmørke by træder uden at træde, og det følgende med de fine lysvirkninger foran den åbnede dør.

Med god grund valgtes denne billedrække til gengivelse, da nogle bidrag til belysning af danske viser skulle trykkes i USA, og på billedmager Knud Hendriksens foranledning blev teksten omtegnet med den engelske oversættelse (*American Scandinavian Review* XII, 1924).

Og nu Thorbens Datter – den lille, kun i een opskrift lykkeligt bevarede vise, den ældre riddervise i sit rigeste koncentrat. NIELS SKOVGAARDS biograf, Aksel Rode, har stærkt argumenteret mod den

antagelse, som f.eks. Henrik Bramsen har fremsat (Bogvennen 1938-40, 13 f.), nemlig at Morris-kredsens stilbestræbelser skulle være en forudsætning for den flademæssige ornamentale stil, som her dyrkes af den kunstner, for hvem rum og bevægelse ellers var afgørende. Hvis Aksel Rodes påvisning af, at paralleller mellem Skovgaard, englænderne og samtidige nordmænd (Snorre-udgaven 1899) netop er paralleller og ikke påvirkninger, må dette siges at være et principielt meget fængslende resultat. Men kan det dog være rigtigt? Agnes Slott Møller bevidner (Folkevisebilleder 1923, 49), at 90ernes engelske kunsttidsskrifter med *The Studio* i spidsen var let tilgængelige i København, og en påvirkning må forekomme en lægmand helt indlysende; også emnet folkeviser er jo gængs i datidens England. Har ikke også Jerndorffs netop nævnte værk en rem af huden? Og kommer ikke finnen Axel Gallén-Kallelas arbejder fra 1890erne ind i billedet?

Er således Thorbens Datter et isoleret arbejde i Skovgaards udvikling, synes dog Rodes bedømmelse altfor streng: »Bestræbelsen . . . er som helhed ikke lykkedes, skønt der i enkelte af billederne er nået en ganske smuk virkning.« (Niels Skovgaard 1943, 190). Skønt der nedenfor i særlige forbindelser vil blive taget forbehold overfor en for høj vurdering af Skovgaards arbejde, må man dog til de fleste tider føle trang til at hævde en sådan. Det er og bliver et storstilet lyrisk illustrationsværk, rigt på fine enkeltheder og som helhed stemt i den lyse moll, der er typisk for så mange danske viser. Man forstår, at Carl Nielsen, som han skriver til Axel Olrik 8. juli 1897, »har tænkt paa at componere Melodier til Hr. Thorben og flere andre; men maa lade det bero foreløbig, da jeg har et større Arbejde for, som tager alle Musiktanker«.

Nært beslægtet med dette hæfte er det grandiose billede af et i og for sig intimt motiv: Niels Skovgaards tegning af Hagbard og Signe, tegnende og syende i jomfruburet; dette storartede værk blev i mange år benyttet som mappe om Radeerforeningens udsendelser. Også den lille fine vignet udenpå Holger Begtrup's tidsskrift *Den danske Højskole* 1900 ff. med motiv fra Harpens kraft knytter sig dertil.

Det blev jo ellers eventyrene, der blandt folkedigtningens genrer kom til at lægge beslag på Niels Skovgaards største og bedste kræfter som illustratør. To af hans højest skattede arbejder knytter sig imidlertid til folkeviser, omend de ligger på grænsen af denne artikels emne. Det ene er det keramiske relief af Aage og Else i kammeret, meget smukt og indtrængende analyseret af Aksel Rode, det andet raderingen af Dalby

DEN · DANSKE · RADEERFORENING

A LLE · SÆDDE
 DE · STALTE · IOMFRUER,
 HUER · SØMMED
 SOM · DE · KUNDE:
 FORUDEN · HAGBORG
 KONGENS · SØN,
 HAND · RITZER
 DE · DIUR · I
 LUNDE.

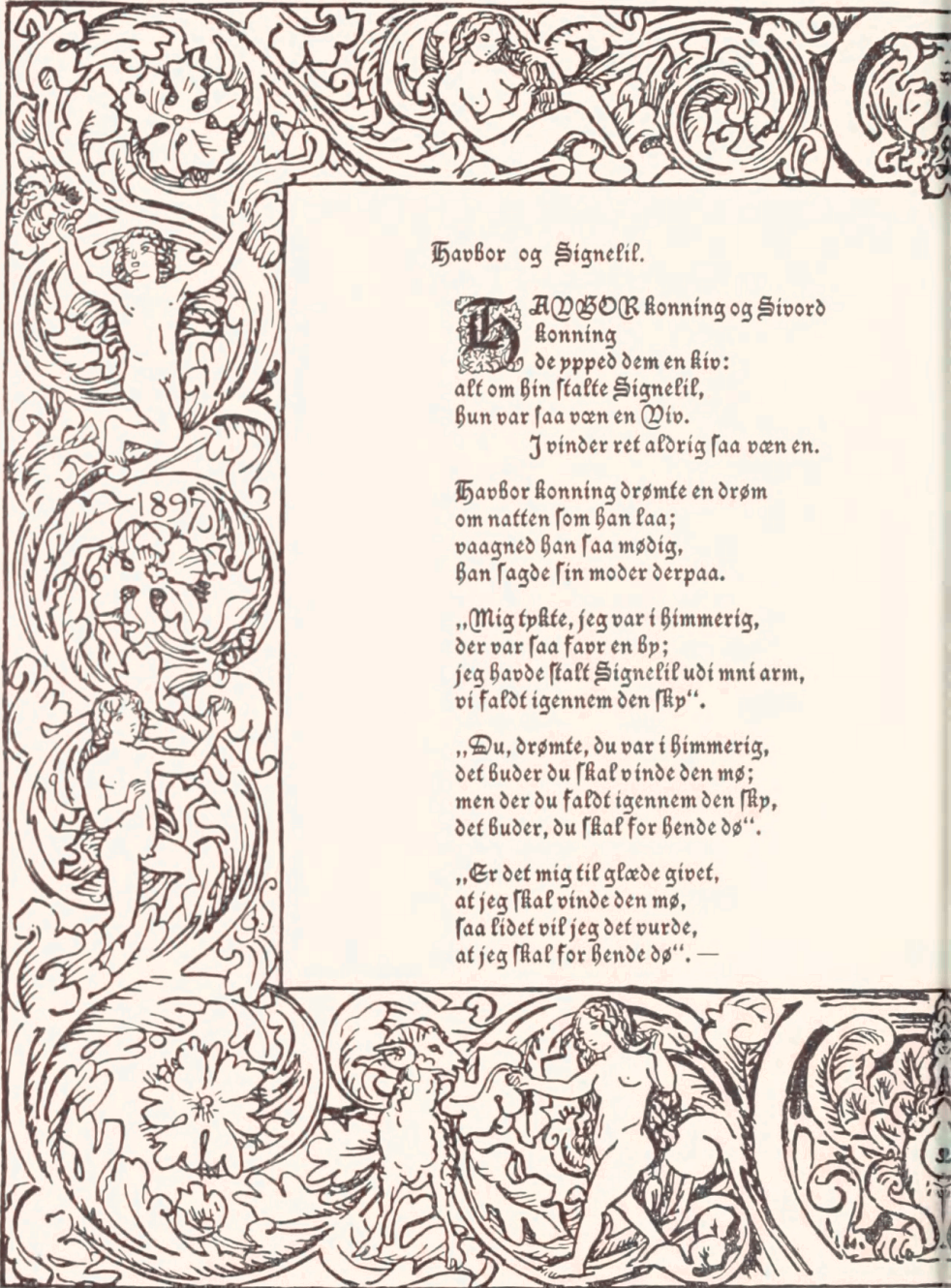
H AND · RITZER
 HIORT, · OG · HAND
 RITZER · HINDE,
 HAND · RITZET
 DEN · VILDE · RAA:
 SAA · DREFF · HAND
 DEN · DAG · TILL · ENDE,
 TILL · MØRCKE · NATT
 KOMME · PAA.

HAGBARD
 OG · SIGNE
 DANM: GML
 FOLKEVISER
 VED
 S. GRUNDTVIG
 I 1822 DEEL N: 20, 8
 V: 17 - 18

Niels Skovgaard: Hagbard og Signe. Omslag 1893. Træskåret af O. Andersen.
 Orig. højde 414 mm. Se s. 29-30.

S. 24-25:

Prøvetryk 1897 til oplag af en ikke fuldført viseudgave. Trykt af Simon Bernsteen.
 Th. Bindsbølls signatur ses ved tekstfeltets nederste højre hjørne. Overskriften rød,
 initialet lyseblåt. Orig. bredde 353 mm. Se s. 29.

Havbor og Signelil.

HAVBOR konning og Sivord
konning
de pyped dem en kv:
alt om hin stakte Signelil,
hun var saa væn en Qv.
J vinder ret aldrig saa væn en.

Havbor konning drømte en drøm
om natten som han laa;
vaagned han saa mødig,
han sagde sin moder derpaa.

„Mig tykte, jeg var i himmerig,
der var saa favr en bp;
jeg havde stakt Signelil udi mni arm,
vi faldt igennem den skp“.

„Du, drømte, du var i himmerig,
det buder du skal vinde den mø;
men der du faldt igennem den skp,
det buder, du skal for hende dø“.

„Er det mig til glæde givet,
at jeg skal vinde den mø,
saa lidet vil jeg det vurde,
at jeg skal for hende dø“.

Havbor lader sig vokse haar
og jomfruklæder skære;
saa red han til Danmark,
som monde han jomfru være.

Midt udi den borgegaard
der akøler han sit skind;
saa gaar han i bure
for stolten Signelil ind.

„Hil sidde J, stolten Signelil,
med mser og gode kvinde!
Havbor har mig til eder sendt,
om J vil mig sløjder kende“.

„Alle de sløjder, der jeg kan,
dem lærer jeg eder saa gærne;
J skal æde mnd mig af fad
og sove hos min tærne“.

„Jeg har ædet med kongebørn
og sovet i deres arm;
skal jeg sove hos tærnen i nat,
da dør jeg af den harm“.

„Hør J det min skønne Jomfru:
J bør der ikke for kvide!
J skal æde med mig af fad
og sove ved min side“.

Bjørn 1899, fra alle sider anset som et hovedstykke i tidens danske grafik. Denne folkevises enhed i sted og handling medfører, at raderingen på een gang kan være almen og speciel. Speciel er den, fordi den fikserer et ganske bestemt moment i handlingsforløbet og – efter Skovgaards skik – præciserer momentet ved det bogstavrette og kompositionelt ikke uvigtige citat, der aldeles ikke er væsensforskelligt fra de forkætrede billedunderskrifter i gode gammeldags momentillustrationer af typen »Han løftede Øksen til et vældigt Hug. (Side 63).« Men foruden at være illustration i allermest firkantede forstand er Dalby Bjørn i eminent grad almen, thi ikke alene opsummerer den selve visen, men har endda held til at sige noget væsentligt om dansk natur og dansk sind.

Skønt begge brødrene Skovgaard efter hele deres interessesfære og bl.a. i kraft af deres venskab med Axel Olrik måtte være flittige og gode læsere af folkeviserne, er også JOAKIM SKOVGAARDS arbejder på området få i tal. Til Danmarks gamle Folkeviser VI–IX leverer han et omslag med våbenskjolde i en løvramme, og til udgaven af Danske folkeviser med gamle melodier ved Th. Laub og Axel Olrik (1899–1904) har han gjort to ret grove tegninger, der ikke ligner hans stil; den ene forestiller hr. Luno og havfruen, den anden illustrerer det yndige vers i Esbern Snare: Hun satte sig på sømmestol, hun sømte det mod den klare sol. Bogstaverne på titelbladet er måske Bindsbøllske. Hvad de to tekstbind Danske Folkeviser 1899–1909 angår, ved hvilke de Ollrikske tekster blev folkeeje gennem flere årtier, da er deres rammer og tekst ihvertfald af Bindsbøll (brev fra Skovgaard til Olrik 11. juni 1908 om honorarfordeling). Borgen på bd. 1 blev omtegnet af Bindsbøll efter 1. udg., hvor samme arkitektoniske elementer var spændt ind i en trekant (tegnet af D.O., vel Dagmar Olrik, efter billedet af den vendsysselske gård Høgholt i R. Mejborg: Gamle danske Hjem 1888, 21); til det aldrig genoptrykte bd. 2 gentoges Bindsbølls ramme, mens man som tegning tog Joakim Skovgaards illustration til Kvindemorderen i nedennævnte pragtudgave. Forresten er de to omslag aldrig kommet til deres ret; de fremtræder nemlig enten i sort tryk på trist gråbrunt papir eller i rødt tryk på grønmeleret shirting, hvad især tegningen på bd. 2 er helt uegnet til.

På forskellige tidspunkter tegnede J. Skovgaard andre visebilleder, således en smuk akvarel til Ridderen i hjorteham 1894 (Kobberstiksamlingen); et sådant arbejde gengives her efter programmet for Københavns kommunes mindehøjtid for kunstneren 1935, hvor bl.a. Himmelbruden

Joakim Skovgaard: Skønjomfru, hun ganger i Rosengård (Himmelbruden).
Bredde i reproduktionsforlægget 160 mm.

blev sunget. Man kan mene om den som om broderens Thorbens datter, at de tilhører, hvad Just Bing engang kaldte »vor oldtidsvidenskabs blå-øjede grundtvigianske periode«, men man kan næppe nægte, at de i sig selv er skønne, og at de dækker ihvertfald en vigtig side af den danske folkevises væsen. Emnet Jomfru i fugleham udførte Joakim Skovgaard flere gange med vekslende held.

Det mest fængslende visearbejde, Joakim Skovgaard fik del i – bortset fra gobeliner og fresker i offentlige bygninger – er imidlertid pragt-udgaven af de første 6 Olrik-Laubske viser, udgivet af Gyldendal 1903 efter mange års forberedelser – allerede 10. april 1897 beder Skovgaard Olrik om henvisning til litteratur, hvori han kan finde forbilleder for passende ornamenter.

Alle gode kræfter har samvirket ved fremstillingen af den stolte tværfolio, som man kan læse i den omstændelige kolofon. Vigtigst er det dog, hvad titelbladet oplyser, at tegningerne er af Joakim Skovgaard, mens Simon Bernsteen har trykt bogen. Men denne medaille har en bagside, som er afsløret af Emil Selmar, der – endnu under navnet Sørensen – havde bistået Skovgaard med beregning af de gammeldags noder. Han skriver i Boktryckeri-Kalendern XVI, 1921, 228:

Men i glæden over sit fuldbragte vellykkede arbejde overså han [dvs. Bernsteen] altid den kendsgerning, at hvert arbejde af denne art kostede ham selv og hans nærmestes timelige velfærd mere end det lod sig forsvare. Således blev hans mest monumentale arbejde, den af Gyldendalske boghandel bekostede samling »Danske Folkeviser«, med nodetegn og dekorative udsmykninger tegnet af Joakim Skovgaard og Th. Bindsböll, et økonomisk tab, som han aldrig senere fik genoprettet, idet han mod beregning måtte trykke værket på håndpresse, da papiret var en centimeter for bredt for hans lille hurtigpresse. Værkets fuldførelse kostede Bernsteen to års strængt arbejde ved håndpressen uden en passende godtgørelse.

Illustrationerne er Joakim Skovgaards. Efter titelbladet med en konturgengivelse af Ørslevfrisen følger første side med det vældige matblå K og frisen med kongemordets gråmunke og hæftigt svungne sværd. De andre fem illustrationer er næsten kvadratiske, og blomsterfriser lægger sig op ad rammestregen. Disse dekorationer skyldes imidlertid den ikke nævnte Bindsböll. Der er både barske og blide motiver i bogen, smukkeste måske hr. Peder, der flår den hvide hind og finder, at han har dræbt sin forgjorte søster. Noderne er firkantede og sat på hjørnet, nodelinierne røde, skriften caxton-gotisk. Det ser altsammen umådelig middelalderligt ud – eller gør det ikke?

Vor tid er som regel i knibe, når de altfor Morris-prægede værker lægges foran os. Men der er over de mange fortræffelige kokkes pragtværk en egen renfærdighed, og den ædle ånd, der besjælede den fattige, men banebrydende bogtrykker og hans illustrator, hæver værket højt.

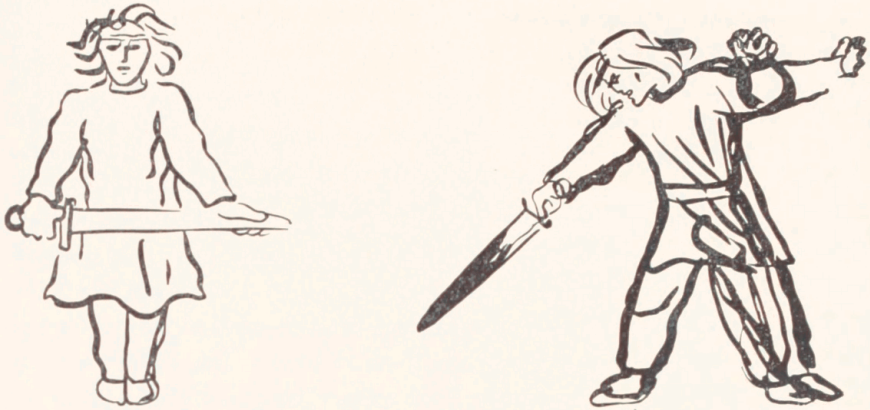
Lidet kendt er det, at den samme bogtrykker og de samme to tegnere havde et andet projekt, der aldrig så lyset. I 1897 var der fremstillet nogle rammer, som skulle omslutte siderne i en viseudgave uden noder. Bernstein skulle have trykt bogen, men tilsyneladende er det Gyldendals opfordring til at lave en pragtudgave med noder, der forpurrer planen. Mange år efter, da Bindesbøll er død, og Bernstein efter eget udsagn et vrag, prøver F. Hendriksen, Anker Kyster og Joakim Skovgaard at tage de gamle forarbejder op, men uden resultat. På dette tidspunkt skriver Bernstein til Skovgaard (12. nov. 1919):

Ved at tage Noderne med fik Folkeviserne først sin rigtige Form; og jeg tror, at alle vi som var med i Arbejdet har haft Glæde ved at tilføje disse. Denne Beslutning var ogsaa Grunden til, at jeg opgav den Udgave hvortil allerede De, Bindesbøll og Xylograf Hendriksen havde leveret det nødvendige Materiale til at begynde Trykningen med. . .

Det kongelige Bibliotek erhvervede i Holger S. Hendriksens bo et prøvetryk (ens på begge sider) af en prægtig ramme (signeret T.B.) om to spalter tekst med gotisk skrift, »Havbor og Signelil«. Formatet er tværfolio, tilsyneladende har bladet dog skullet foldes sammen, omend rammen er symmetrisk med figurer i selve sammenfoldningen (s. 24-25).

Skulle nogen finde anledning til at tage forbehold overfor det sidespring i dekorativ, ikke-naturalistisk retning, som Niels Skovgaard gør i Thorben- og Hagbard-billederne, da vil han finde, at kritik forlængst har ramt denne i sit udspring ellers naturalistiske kunstner. Det sker i Leo Swanes Kunstbladet 1927, hvor en af de yngre rykker frem med »Lidt om dansk Grafik« (og forresten andetsteds i bladet med analyser af danske kalkmalerier, deriblandt Ørslevfrisen). Den unge tegner er allerede da karakteriseret ved en yderlig forenklet tegnestil, men indtrængende naturstudier ligger til grund. Det er ERNST HANSEN, som her træder frem med en allerede i 1920 skreven artikel, og som til sine ældre samtidige – trods oprigtig beundring for Frølich og Skovgaard'erne – har følgende kritik:

Naar Kunstnere fantaserer, »tegner ud af Hovedet« og der ikke ligger noget virkeligt Studie forud, kan der komme de særeste Skabninger til Verden. For Eksempel. . . Eller man ser, for at tage et andet Eksempel, paa det Omslag hvori den danske Radérforening udsender sine Blade, et Raadyr – men med Hale. Dette vort eneste danske haleløse

Ernst Hansen: Fire tegninger til Hævnersværdet. De to første dat. 28.12.32, den tredje 29.12., den fjerde 26.4.1933, skåret i træ (her gengivet efter tidligere tryk).

Dyr. Eller man ser Svaner – Svaner som udfører det Kunststykke at flyve med krum Hals; som det blandt flere Tilfælde kan sees i Foreningen Fremtidens Udgave af Folkevisen om Torbens Datter. ... og en som elsker Dyrene – baade de med Hale og det uden Hale – og som ved hvordan de ser ud, kan vel have Lov at spørge, om da virkelig de Folk har Øjne i Hovedet; for det er da tydeligt at se for enhver, at de ikke bruger dem hver Dag.

Xylograf Hendriksen fortsatte senere i årgangen – den eneste – med »Lidt endnu om dansk Grafik«. Liberalt gik han ind på den yngre grafikers »ugenerte Fripostighed«, og selvom han med rette bemærker, at »han maa dog give noget frit Spil, naar en Mand f.Ex. laver Dyreornamentik paa Grundlag af de Gamles Træskulptur« (Hagbard og Signe, meningen er vist »trærelieffer«), så har han jo også ret i, at »Ernst H.'s Forstand paa Dyrs Façon og Vaner virker stærkest, naar han kritiserer Svanerne »som udfører det Kunststykke at flyve med krum Hals«.

Ordkiftet fremdrages her ikke blot til belysning af Skovgaard, men fuldt så meget til belysning af en af de to kunstnere, der i vor tid med størst flid har beskæftiget sig med folkevisesujetter, de to højst forskellige grafikere Ernst Hansen og Povl Christensen.

I ERNST HANSENS vældige produktion udgør tegninger og træsnit med motiver fra Edda, saga og vise en væsentlig gruppe, og en gruppe, hvis ældste bestanddele går tilbage til hans drengetid, længe før al offentlig fremtræden. Iøvrigt vil de fleste læsere af nærværende artikel erindre

Bemærk de to stillinger af venstre arm og ben i 2. billede, og det endelige træsnits latente farlighed og voldsomhed, der er foregrebet i det tidlige 1. billede.

oversigten »Ernst Hansen som Bogkunstner« i *Bogvennen* 1954 (af Kai Flor), ved hvis korrektur det dog er overset, at et par klicheer er mindre vel revideret og anbragt; især er det gået ud over svendens ridt til kong Valdemar s. 64; det »Stræk i Hesten«, Flor nævner, er just ikke fremhævet ved, at dens vandrette stilling er drejet 23° opefter, og »hesteskøene« på forhovene er også uden grundlag.

Det pågældende billede er en af de bedste af Ernst Hansens illustrationer til H. Grüner-Nielsens fortræffelige viseudvalg i *Martins Dansk Bogsamling* (*Danske Folkeviser*, I: *Fra Riddersal og Borgestue*, 1925; II: *Historiske Viser*, 1927). Billederne i disse bind er iøvrigt temmelig varierende; der er enkle konturtegninger uden perspektiv og omgivelser, således det dejlige af ungersvenden, der rækker fuglen sit hjerte (I, 166); hjertet er midtpunktet i billedets indhold og dets rytme og er fremhævet allerede ved at være en sort plet i den lyse helhed. Andre billeder har tunge, sorte skikkelser (*Marsk Stigs hjemkomst* II, 85), mens atter andre lader skikkelser vokse ud af den omgivende sorthed, således i den forholdsvist detailrige, men så kraftigt komponerede tegning til *Elverskud* (I, 142). I det første og bedste bind er imidlertid alle tegninger oprindelig i enkel streg som f.eks. I, 22 og 86. De sorte flader er malet på efter forlæggerens forlangende. Til bd. 2 er hele arbejdet gjort på een uge.

Beslægtede, men anderledes forenkede, er de kvadratiske træsnit, der ellers er formen for Ernst Hansens 3-4 suiter af visebilleder med en kort underskrift: Træsnit til danske Fornviser, 1932 (med Ernst v.d. Reckes

Ernst Hansen: Fire tegninger til Elvehøj. Den første, udaterede, minder endnu om nogle meget tidlige skitser med elverpiger, men har dog allerede månen og højens kontur. Derefter eksperimenteres med mandens placering foran højen.

betegnelse for genren), 12 Træsnit over Folkevisemotiver, [1934], Ni Folkevisetræsnit i Facsimiletryk, 1942 (svarende til begyndelsen af hæftet 1932, men uformindskede). Man må ikke i årstallene se tidspunktet for billedernes tilblivelse. De 20 træsnit fra 1932 er skåret – i hæftets rækkefølge – 1915–18, fem af dem var udstillet allerede på Kunstnernes Efteraarsudstilling 1915, og nogle publiceredes i disse år på nu godt gemte steder. Mappen fra 1934 er derimod originaltryk af stokke fra 1933–34. Enkelte snit findes i Ernst Hansen Cavalcade, 1942, i Danske Kunstnere XIII, Ernst Hansen, 1937, og i Vild Hvede. En lys akvarel til Elveskud, helt forskellig fra de andre arbejder, findes i Social-Demokraternes Hjemmets Søndag 19. juni 1949.

Sammenligner man sådanne beslægtede eller gentagne motiver i viseudvalget og mapperne, finder man, at forskellen går langt udover, hvad de to afvigende teknikker, tegning og træsnit, betinger. Træsnittene er de enkleste: Af Liden Kirsten på bålet, flammerne, brændet og duerne (I, 36) bliver kun duer tilbage (1934). Allerede en sammenligning mellem suiteerne fra 1932 (dvs. 1915–18) og 1934 viser, hvorledes skyer og stjerner, bølger og planter trænges tilbage. Hvor dybtgående forenklingen er, ved man imidlertid bedst, når man har haft den sjældne oplevelse at se alle kunstnerens skitser og færdige arbejder, og et indblik heri har Ernst Hansen gjort muligt for denne artikels læsere: udvalgte forstadier til visen om Hævnersværdet, der efter at have ryddet op blandt fjenderne

De fig. er dateret 18., 19.–20. og 21.4.1933. Til det endelige træsnit (8.5.33) vælges ikke motivets sidste drejning, men den helt forenklede kæmpehøj uden personer. Orig. st. 215 mm i kvadrat. Ill. s. 30–31 er formindsket tilsvarende.

tørstede efter sin herres blod, indtil han bragte sværdet i ro ved at nævne dets navn – og til Elvehøj. Det færdige træsnit til Hævnerværdet tryktes i Arbejderhøjskolen, Elevskrift for Esbjerg Arbejderhøjskole og Roskilde Højskole, nr. 8, dec. 1934, mens højen findes i mappen fra 1934.

Ikke mindst interessant er den intense udvælgelsesproces derved, at studierne er plastisk følt, ofte gennemtegnede i mange forskellige synsvinkler, mens resultatet giver afkald på perspektiv og snarere nærmer sig ornamentet. Billederne giver også ofte afkald på den umiddelbart forståelige illustrationsvirkning – en fugl i skyen, en sørgende kvinde, en hest, en brændende kirke kan ikke udefra set gøre krav på at illustrere en bestemt vise; værkerne kan sagtens stå alene, men forstås naturligvis rettere ud fra titelen. Men samtidig er destillationen af visens eller situationens stemning drevet til det yderste. Ikke for intet er det i flere tilfælde visens omkvæd eller en lyrisk indledning, der sættes som tekst; dér koncentrerer jo også med de enkleste sproglige midler den stemning eller spænding, som den tilsyneladende så nøgterne episke handling oplader.

Ernst Hansen har i eet tilfælde gennemillustreret en vise: Niels Ebbesen. I tiden op mod mindedagen 2. april 1940 turde ingen forlægger binde an med idéen, der stammede fra kunstnerens drengetid. 5 år måtte gå; først sidst i 1945 blev tegningerne gjort og visen udgivet af Jakob Badens Bogbinderi. De store tegninger (ikke træsnit) er her stærkt formindskede, og den sædvanlige tykke ramme endnu ikke tegnet. Foran

i den smukt tilrettelagte bog står på en dobbeltside grev Gert og Niels Ebbesen, hver på sin hest i gensidig prøvende ro; midt i bogen kommer motivet igen, men nu er fjendskabet erklæret, og de skilles i ypperlige, kontrasterende stillinger. Mange af de andre billeder må efter emnets natur blive ret indviklede, ikke alle kan få så stor en effekt som hæren på vej til Hald eller så storartet en sort-hvid virkning som billedet af Svend Trøst, der styrter broen. Tegningen af Niels Ebbesens svende (den fjerde helside i bogen) udskød Ernst Hansen til sidst, da han anså motivet for let at gøre færdigt efter et løst rids. Men de mange detaljer kom til at kræve 32 timers arbejde i træk. – Sidste billede er bevæbnede og hjælmlædte frihedskæmpere anno 1945 – ganske som i Knudåge Riisagers ouverture til Kaj Munks Niels Ebbesen, der efter at have brugt »Om Dannemarks Kvide« som hovedmotiv lader frihedssangen skinne igennem musikstykkets slutning.

Snart efter udsendtes Niels Ebbesen-suiten i fuld størrelse med mellemliggende tekstblade; nogen boglig helhed skulle ikke komme ud af det, billedsiderne er perforerede, hæftet er en slags mappe; men nogle af illustrationerne vinder ved forstørrelsen. Een er af ukendte grunde udskudt af forlaget: Niels Ebbesens stridshandske. Har man lov at synes, at denne enkle genstand er det stærkest virkende billede i den lille bog?

I POVL CHRISTENSENS beundringsværdige og mangesidige grafiske produktion er det største arbejde indenfor vort område illustrationerne til Danske Folkeviser ved Ernst Frandsen, 1945. Fire snese billeder er skabt til den glimrende udgave af knap tre snese viser, og meget smukke og fængslende situationer er derimellem. Den lillebitte radering til Jomfru i fugleham giver en forbløffende fornemmelse af atmosfæren: lys og luft, sol og skov – svarende til de tre første strofer, som er vor samlede viseskats største kraftpræstation, hvad naturskildring angår. En lignende natur møder os i Ørnen sidder på højen hald; vi tror gerne, at linden er løvgrøn, men på billedet er den vældige stamme den mørke baggrund for jomfruen i løn, der fra sin skygge ser ud på ridderen i lyset. Og hvilken fart og kraft i Ungen Svejdal, som med fældet lanse rider frem mod bjerget, der revner, mens en dejlig kampesten giver forgrunden liv. Andre af illustrationerne er træsnit; mange vil huske billedet af Tove i badstuen, forfulgt af de lange flammeter i et mesterligt sort-hvidt spil, hvis elementer alle betoner den mest spændte af de mulige diagonale bevægelser: opad mod venstre. Eller de tyske tropper i Niels Ebbesen, hvis hovedfigurer er en isoleret øksebærer og en fjern rytterskikkelse,

Povl Christensen: Torbens Datter og hendes Faderbane. I Danske Folkeviser ved Ernst Frandsen, 1945. Originalklicheen venligst udlånt af Thaning & Appels Forlag.

der lader tropperne ride forbi, men som i kraft af terrænets opbygning kommer til at stå som den fjendtlig-sortte masses kulminationspunkt.

Mest spændende af samtlige billeder er dog nok raderingen af drabs-scenen i Torbens datter, ikke mindst fordi Niels Skovgaards arbejde ligger i bevidstheden. For et øjeblik blegner dette mesterværk som dekoration og lyrisme, dets hovedperson ligner en grundtvigsk proprietær ved siden af Povl Christensens hr. Torben, hvis holdning og udtryk spejler rådløshed og dødsangst på rystende måde. At det er ham og ikke fjenden, der står højt og frit i billedets midte, nytter ikke meget, han har dog »ryggen mod muren«; snarere understreger det uhyggen, at de to mørke hævneres fældede spyd og sværd føres mod ham nedefra (det er ikke det eneste sted i bogen, kunstneren hengiver sig til det dragne sværds suggestion). De to våbens hovedretninger sekunderes af to andre billedelementer, som indbyrdes står i modsætningsforhold: et par truende ekstra spyd og hornene af noget så fredeligt som en plovstud. Så hugge de hr. Torben så små, alt som løv, udi lunden lå.

Udtryksmidlerne i denne bog er selvfølgelig mange, fordi der er brugt to væsensforskellige teknikker; bogens helhedsvirkning har dog næppe fordel heraf, sålidt som af billedernes meget varierende format. Helhed skal man snarere søge i Povl Christensens to udgaver af Ørnevisen; den ene har kun træsnit, den anden kun pennetegninger, og ejendommeligt er det at se de to ikke blot i det tekniske så forskellige løsninger af samme opgaver fra een kunstners hånd.

Fra nytår 1946 er den træskårne udgave, og dens frontespice genfindes både i det store udvalg og i Bogvennen 1945, 25. Sammen med det enkle titelblad udgør den en trods det lille format helt pompøs indgang til den allegoriske vise om ørnen, Christiørn II, som fordrives af høgene, adelen, til skade for småfuglene, borger og bonde. Et sted har Povl Christensen en illustration over en dobbeltside, men delt i to dele, der respekterer kolumnebredden – en særegen kompositionsform, som han senere har drevet til mageløse virkninger; bortset fra denne dobbeltside, hvor uglens øjne er det eneste lyspunkt, som fra sit hjørne præger hele opslaget, er det mest fugle, man får at se, eller udsnit af træer. Anderledes i Scriptas udgave i kvart [1950], hvor der lægges større vægt på det landskabelige. Her er der en hel- og en halvsides illustration for hver to strofer, og to interiører har kunnet knyttes til stroferne om den sovende hund og de grådige mus i fattigkones stue. Blæst og regn og barskhed råder; kun et par billeder er landskabeligt lyse, og det ene af dem »ødelægges« af

Valdemar Andersen: Fragment af omslag til Danske Folkeviser udsat af Vilh. Rosenberg, c. 1908. Orig. br. 208 mm, med blågrønne blade.

høgehæren i overvældende perspektiv. Hele bogen er den stærkeste kontrast til Povl Christensens ligeledes pennetegenede »fuglebog«, den muntre I Skoven skulde være Gilde, 1944. Det menneskelige udstyr, dyrene i sidstnævnte har, er der også eksempler på i Ørnevisens senere udgave: den søllige krage bærer halstørklæde, høgene hjælm og fjerbusk, ørnen krone (således også i udg. 1945). Virkningen heraf er diskutabel.

På to meget forskellige måder har Povl Christensen udtrykt den gamle politiske klagevises stemning og derved, foruden ved den store bog fra 1945, stillet sit sjældne talent til rådighed også for denne del af vor klassiske litteratur.

Om de større tekststudgaver og fremtrædende viseillustratorer, der nu er omtalt, flokkes en mængde andre visebilleder, hvoraf vi vil nævne en række uden nogen tro på at have fået alt oplyst. Måske gælder det om sådanne arbejder som efter sigende om kvinderne, at de skønneste er dem, man aldrig så; ikke mindst tænker man med bekymring på, hvad der kan være skjult rundt om af den sidste menneskealders ypperlige bladtegnere; den slags kan man jo ikke lede efter på må og få.

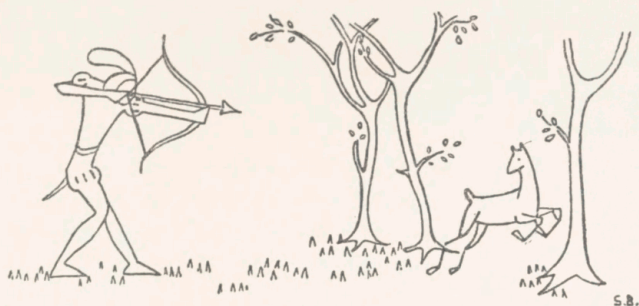
Tiden op mod og omkring 1900, der var så frugtbar for viseforskningen, har en del viseillustratorer; de kunne ikke alle slippe ind i Frem-

tidens serie. Illustreret Tidende havde flerfarvede bilag med visebilleder; GUDMUND HENTZE tegner Hagbard og Signe i farvestrålende kvindedragter, da de går til Signes bur (18. sept. 1904), og SIGURD OLRİK tegner tekst og billeder i rødt og grønt til Elverhjem (påske 1903); i et almindeligt nummer trykkes Nilus og Hillelil med en dyster tegning af VALD. IRMINGER (15. sept. 1895). Hentzes andre arbejder i genren nævnes af Weilbach, hvortil måske kan føjes Aage med kisten på bag, tegnet som omslag til et bind af Johannes V. Jensens Kongens Fald. K. HANSEN REISTRUP tegner Marsk Stigs vævende døtre på en helside i Nordstjernen 1893, s. 261; samme kunstner udsender Niels Ebbesen i et særligt folio-hæfte, også 1893, og maler 1908 motiv fra sidstnævnte vise. To højt elskede, noget yngre kunstnere har leveret ihvertfald eet bidrag: VALDEMAR ANDERSEN tegner omslag til Danske Folkeviser udsat af Vilh. Rosenberg, sunget af Julie Rosenberg (c. 1908); bladranker deler siden i kantede felter, hvert med en stiv, stiliseret visescene, det midterste dog med et fotografi af kunstnerinden, der, om man tør sige det, hverken er kantet eller stiliseret. Og AXEL NYGAARDS herlige vignetter til Tolv gamle Julerim ved Kai Friis Møller (1916) skal lige nævnes, fordi den stegte kapun, der rejser sig og forkynder Kristi fødsel for Herodes, lige så godt kan tages til indtægt for den danske Stefansvise. Motivet mangler blandt Povl Christensens graveringer til bogens udvidede udgave, Caroler ved juletid, 1956, der med rette ansås for en af dette års smukkeste bøger, men som dog ved sin tyngde understregede den gamle udgaves forunderlige friskhed.

Fra århundredets begyndelse stammer et par voldsomt kolorerede børnebøger med Niels Ebbesen og Dronning Dagsmars Død (A-S Ad. Holst Danske Billedbøger No. 54-55, med udvalgte vers); i sidstnævnte er Liden Kirsten tegnet som et barn. Ernst Hansen omtaler en farverig Louis Moe-billedbog med Dagmarviserne, men dens data savnes.

En gennemgang af et stort antal danske læsebøger og antologier har givet et yderst ringe resultat; oftest vælger man ældre kunstværker i triste reproduktioner, og SIKKER HANSEN, den savnede, har engang gennemillustreret et helt læsebogssystem uden at ramme mere end een af dets ikke få viser – et par vignetter til Dronning Dagsmars Død (Den ny Læsebog for Landsbyskolen II 1928). En række tegninger af OSVALD JENSEN i Jørg. Jørgensen og Hans Kyrre: Danmark VI, 1921, er sløje. Vor tids sprog taler AXEL MUNCH i et par gode træsnit til Torben Gregersen og Inger Merete Nordentoft: Litteraturbogen, 1955: en række

Gertrud Boberg: Jomfru i hindeham. Titelvignet 1934. Orig. st.

motiver på en helside til Ebbe Skammelsen og et substantielt snit af Bruden i Ribe og kvæget på marken.

Grafiske blade skyldes f.eks. POUL S. CHRISTIANSEN, der har raderet Elverhøj med pigernes dans om den sovende ungersvend, og HANS NIK. HANSEN, der bl.a. har gjort en stemningsfuld radering til det fristende vers i Marsk Stig-visen: Bonden går på marken ud . . . nu haver Hjælm fået horn, og en række raderinger til skæmtevisen Der stode tre skalke (1897). En suite dekorationsmalerier er gengivet i hæftet: Dronning Dagmar. Malerierne i KFUK, København. Af ELINE HOFMAN-BANG, [1923]. Og endelig må det nævnes, at folkeviserne næsten blev til skæbne for een dansk kunstnerinde, AGNES SLOTT MØLLER, der herom har skrevet bogen Folkevisebilleder, også fra 1923.

Fra den sidste menneskealder kan endnu et par spredte arbejder nævnes. Vi forbigår det anonyme lille udvalg fra 1917, der i Kristian Kongstads klassiske årsoversigter i Aarbog for Bogvenner 1918, 193 blev tolt og berettiget nedgjort (billederne skyldes MARGRETHE LEVY), og opholder os langt hellere ved et næsten enestående eksempel på kunstneriske illustrationer til et videnskabeligt værk: til Axel Olriks mesterlige forelæsninger fra 1894: Nordens trylleviser, udg. af Anders Bjerrum og Inger M. Boberg 1934, har GERTRUD BOBERG tegnet tre vignetter til Jomfru i hindeham, Agnete og havmanden samt Lindormen. Det første af de fine rids gengives her. De gamle skillingstryks djærve typografi og stive træsnit genoplives i Danske Skæmteviser, 42 Træsni af BENJAMIN DAHLERUP, Selskabet for grafisk Kunst 1929.

Endnu 1953 prøvede en ny illustratorkræfter på et helt viseudvalg, Der sidder tre møer, Danske folkeviser ill. af ELINBORG LÜTZEN, en færøskfødt kunstnerinde. Den lille bogs jomfruer og svende tilhører alle

Karen Westman: Elvehøj, 1956. Motivet, der viser det moment, hvor naturen bliver stille ved elverpigens sang, er komponeret til et bogomslag, men ikke benyttet. Reproduceret med kunstnerindens tilladelse efter originaltræsnit i mørkegrønt tryk på japanpapir, bredde 287 mm.

samme type, og denne er altfor spinkel og forfinet til at forsvare de ældre og barskere viser; de yngre og mere elegiske digte, som udgiveren af denne samling, Poul P. M. Pedersen, har interesseret sig særlig for, harmonerer bedre med tegningernes tone. Samme år optages nogle folkeviser i Politikens lyrikantologi Danske lyriske digte, og et par af CLAUS BERINGS tegninger til denne udgave falder således ind under vort emne. Der er korrekturtegn i sol og måne på, at folkeviserne stadig tiltrækker danske kunstnere, og er det så mærkeligt?

Gennemgangen, der begyndte ved de før-vedelske flyvebladstryk, er hermed ført op til den bog, der ligger på boghandlerens disk, og formålet var at samle oplysninger om dette meget spredte og – taget som helhed – vigtige stof, til hvilket supplementet meget gerne modtages. Den æstetiske vurdering kom – alene af kompetencegrunde – i anden række, og kyndige vil bære over med mulig vaklen i de passager, hvor det var umuligt at tilbageholde domme af den art. Men kyndige har nu materialet i hænde til en bedømmelse af, i hvor høj grad danske folkeviser-

illustrationer er, hvad der ovenfor kaldtes tidstypiske variationer over tekstens temaer. De forskellige billeders tilhørsforhold i kunsthistoriens almindelige kronologi tog vi i indledningen for givet og finder den bekræftet ved at se på artiklens illustrationer. Mere specielt og mere vigtigt er spørgsmålet: er der relationer mellem et slægtleds tegnere og dets forskere, hvad viseopfattelsen angår? Uden at gå i detaljer tør man i almindelighed svare ja. Men spørgsmålet får for de mest fremtrædende skikkelsers vedkommende en mærkelig farvning: Lorenz Frølich var knyttet i nært venskab til Svend Grundtvig, og hans arvtagere, den Skovgaard-ske kreds, stod Axel Olrik nær, Grundtvigs arvtager. Den, der er fortrolig med, hvorledes Olrik i sin bedømmelse af viserne – ikke mindst i sin redaktion af dem til folkelæsning – reagerer mod Svend Grundtvig for dog stadig at vedkende sig sin gæld til ham, bestyrkes i sin tro på kontinuitet ved at se, hvordan deres jævnaldrende blandt kunstnerne så tydeligt hører hjemme i en og samme tradition. Det føles næsten, som Skovgaard'erne afslører det dybe element af romantik, der hænger ved Olriks formentlig så nøgterne forskerslægtled.

Tilfældet vil, at H. Grüner-Nielsen, elev af Olrik og sin generations vogter af dansk viseforsknings tradition, som illustratør får Ernst Hansen, elev af Joakim Skovgaard og sin generations mest interessante visedyrker blandt tegnerne. Med fare for overfladiskhed i jævnføringen mærker man sig begges klare og virkelighedsnære ånd, der søger det ægte og væsentlige i viserne – i teksten ved at undgå redaktionelle indgreb i kilden, i tegningen ved at søge det enklest mulige udtryk for visens helhed.

I et bidrag til Bogvennen er det en glæde og en ære at påpege, at een skikkelse spænder over disse generationsskifter. Som yngre ven af Lorenz Frølich, uundværlig ligemand og medarbejder for århundredskiftets kunstnere og fordomsfri bedømmer af en ung rebel vil vi her mindes – F. HENDRIKSEN.